

הוראתו של הגאון רבי שמואל סלנט זצ"ל בעניין סוף בין השמשות

מתי יש לחול תינוק שנולד ביום שישי לאחר שקיעת החמה?

מבוא

הקדמות נצרכות

הדברים בספר 'נברשת' וביאורם

סיכום והערות

מבוא

כתוב בספר שמירת שבת כהלכתה (חלק שני פרק מו סעיף ח):

תינוק שנולד ביום שישי... אם נולד אחרי שקיעת החמה, יש לשאול שאלת
חכם מתי למולו.

ונוסף שם בהערה מה:

ועיין ספר מנהגי ארץ ישראל להרב יעקב גליס שליט"א דף רפב הערה ב
בשם הגר"ש סלנט זצ"ל, דמחשבים בין השמשות לגבי מילה במשך עשר
דקות, ואם הוא נולד בבירור אחרי עשר דקות אחרי שקיעת החמה, הוא נימול
בשבת קודש, עיין שם שהוא מתנה שני תנאים. ושמעתי מהגרש"ז אויערבך
שליט"א, דיש לפקפק בשמועה זו, וגם שמע מזקני ירושלם תובב"א דבזמן
הגר"ש סלנט זצ"ל קריאת המגריב שהיתה נחשבת אז סימן לשקיעה, היא
בערך באיחור של שבע דקות אחרי השקיעה הנראית, וממילא יוצא שחלילה
להקל לפני 17 דקות לאחר השקיעה הנראית, ומהגרש"ז שליט"א שמעתי
עוד, שנהוג להחמיר ולהחשיב ביה"ש עד 25 דקות שאחרי השקיעה. עכ"ד.

והנה, בעניין המשפט: "ואם הוא נולד בבירור אחרי עשר דקות אחרי שקיעת
החמה הוא נימול בשבת קודש", אכן דברים אלו אינם מתקבלים על הדעת, וצדק
הגרש"ז בהשערותו שמדובר בטעות. ואמנם, במקור נכתב מפורש "עשר דקות אחרי
שעה י"ב" ולא "עשר דקות אחרי שקיעת החמה". בנוסף, אין צורך לדברים ששמע
הגרש"ז מזקני ירושלם, מפני שדברים אלו מפורשים במקור עצמו. אם כן, מוכח
שהגרש"ז לא ראה את הדברים במקורם, אלא רק שמעם על פה כפי הנוסח שהובא
בהערה הנ"ל. לפיכך, בצדק פקפק הגרש"ז אויערבך ב"שמועה" זו. אילו ראה הגרש"ז

את מקור הדברים על דיוקם היה יודע שלא מדובר בשמועה אלא בעדות מפורטת ומוסמכת, ויש להניח שלא היה מפקפק באמינות הדברים, וגם היה מתחשב הלכה למעשה בהוראתו של הגר"ש סלנט, שהיה מגדולי רבני ירושלים¹.

כדי להבין את כל הנושא, נעיין היטב במקור דבריו של הגר"ש סלנט - התשובה שהשיב לרב דוד שפיצר זצ"ל, מחבר ספר "נברשת לנץ החמה בציון". תשובה זו, יחד עם כל הדין ודברים, מודפסת בספרו של הרב שפיצר [ומשם הועתקה באופן חלקי לספר "מנהגי ארץ ישראל"]².

הקדמות נצרכות

לצורך הבנת הדברים יש לדעת מספר הקדמות:

1. בתקופה המדוברת נהג בארץ ישראל שעון הטורקים, המכונה גם: 'שעון ארץ ישראל'. בניגוד לשעונים שלנו שספירת השעות מתחילה בחצות הלילה, בשעון ארץ ישראל ספירת השעות התחילה בשקיעת החמה, לפיכך השעה 12 [=שעה י"ב] בשעון ארץ ישראל מבטאת את זמן שקיעת החמה, ושעה לאחר השקיעה היא שעה 1 וכן הלאה. מכיוון שזמן שקיעת החמה משתנה במהלך ימי השנה, היה צריך לכוון את השעון לשעת השקיעה מידי יום ביומו, או לכל היותר פעם במספר ימים. הכרוז המוסלמי המכונה 'מואזין' קורא למוסלמים בסוף כל יום לתפילה של שקיעת החמה הנקראת תפילת "מע'רב" או "מגרב". בספרות היהודית מכונה קריאה זו בשם 'קריאת המגרב' או 'קריאת המוגרע' ב' וכדומה. בשעת קריאת המגרב, כל התושבים היו מכוונים את שעוניהם לשעה 12 [=שעה י"ב].

2. היושבים בעיר העתיקה של ירושלים אינם יכולים לראות את השמש השוקעת בים התיכון ממערב, מפני שהרים קרובים השוכנים ממערב לעיר העתיקה מסתירים את חופי יפו. לדברי הרב שפיצר, הסתרת ההרים גורמת להקדמת השקיעה הנראית בכ-7 דקות. המוסלמים מנכים את הסתרת ההרים, ולפיכך קריאת המגרב בירושלים מאוחרת כ-7 דקות מהשקיעה הנראית מן העיר העתיקה בירושלים².

1 הגר"ש סלנט הורה הוראות בירושלים במשך קרוב לשבעים שנה (מעת שעלה לארץ בשנת תר"א ועד לפטירתו בשנת תרס"ט), ומתוכם קרוב לארבעים וארבע שנים שהיה ראש הרבנים האשכנזיים בירושלים (מפטירת חותנו הרב יוסף זונדל מסלנט בשנת תרכ"ו, ועד לפטירתו בשנת תרס"ט).

2 בדומה לכך, הרב יהוסף שוורץ כותב בספרו "דברי יוסף" שקריאת המגרב בירושלים מאוחרת ב-10 דקות מהשקיעה הנראית. מבדיקות חוזרות שנעשו בשנה האחרונה על ידי הרב יחזקאל פֶּקֶן שהוא תושב הרובע היהודי בירושלים העתיקה, עולה שכיום המואזין המוסלמי בהר הבית קורא לתפילת המגרב בשעה שהשמש נמצאת 2 מעלות תחת האופק. מחישובים שנעשו על פי לוחותיו של הרב יהוסף שווארץ יוצא שזמן קריאת המגרב בתקופתו היה קרוב לנתון זה.

3. באופן עקרוני, אורך הזמן שמהנץ החמה ועד לחצות היום אמור להיות זהה לאורך הזמן שמחצות היום ועד לשקיעת החמה. אם מחשבים את השקיעה ההלכתית משעה שהשמש אינה נראית מכל בתי העיר העתיקה שבירושלים יחסרו 7 דקות לחציו השני של היום, וחציו השני של היום יהיה קצר יותר מחציו הראשון של היום. לפיכך, סבר הרב שפיצר שמוכרחים להתעלם מהסתרת ההרים שבמערב ולחשב את השקיעה ההלכתית של ירושלים בשעת קריאת המגרב - בדיוק בשעה 12 [או שעה י"ב] לפי שעון ארץ ישראל. דעתו של הרב שפיצר היא בניגוד לדעתם של פוסקים שונים שסברו שהשקיעה ההלכתית היא בשעה שהשמש אינה נראית מכל בתי העיר³, על אף ששקיעה זו מוקדמת כתוצאה מהסתרת הרים.

4. 'בין השמשות' הוא הזמן שבין סוף היום הוודאי לתחילת הלילה הוודאי, ולעניין הלכה הוא ספק יום ספק לילה, ומתייחסים אליו לחומרא בכל צד, גם כיום וגם כלילה. בגמרא נאמר שבין השמשות מתחיל בשעה שהשמש שוקעת, ומסתיים כדי הילוך שלושת רבעי מיל לאחר השקיעה. לפי "שיטת הגאונים" - "שקיעת החמה" היא בשעה שעגול השמש מפסיק להיראות. לפי "שיטת רבינו תם" כוונת הגמרא לשקיעה אחרת שאינה נראית לעינינו, ומאוחרת הרבה מהשקיעה הנראית [יש בגמרא הגדרה נוספת לסוף בין השמשות, והיא: כאשר יוצאים שלושה כוכבים בינוניים. במאמר זה אין באפשרותנו להיכנס לפרטי הנושא, למרות שיש מקום רב להאריך בעניין].

5. הגר"א [בביאורו לשולחן ערוך אורח חיים סימן רסא] דחה את שיטת רבינו תם מההלכה, וקבע שבארץ ישראל הלילה הוודאי מתחיל כדי הילוך שלושת רבעי מיל לאחר השקיעה הנראית לעינינו.

6. יש מחלוקת הלכתית (הנובעת מפירושים שונים לסוגיה במסכת פסחים דף צד) כמה דקות הוא 'כדי הילוך מיל'. יש אומרים 18 דקות [ולפי זה הילוך שלושת רבעי (3/4) מיל הוא 13.5 דקות], יש אומרים 22.5 דקות [ולפי זה הילוך 3/4 מיל הוא כ-17 דקות (16.8)] ויש אומרים 24 דקות [ולפי זה הילוך 3/4 מיל הוא 18 דקות]. יש אומרים שדעתו של הגר"א לגבי שיעור הילוך מיל היא ש'כדי הילוך מיל' הוא 22.5 דקות, ויש אומרים שלדעתו של הגר"א 'כדי הילוך מיל' הוא 18 דקות.

7. הגר"ש סלנט היה מתלמידי תלמידיו של הגר"א מוילנא.

8. לגבי מצוות רבות אפשר להחמיר ולהוסיף עוד זמן לבין השמשות, אך לגבי מצוות מילה - מי שמחמיר ומוסיף זמן לבין השמשות הרי הוא מיקל במצוות מילה בזמנה שמצוותה דווקא ביום השמיני ללידה, ולכן צריך לדעת בדיוק מתי

3 עיין שו"ת זבחי צדק החדשות סימן קד, ועוד.

מסתיים בין השמשות, ותינוק הנולד לאחר שמסתיים בין השמשות הרי זה כאילו נולד בעצם היום שלאחריו.

הדברים בספר 'נברשת' וביאורם

לאחר הקדמות אלו נוכל לעיין בדברי הרב שפיצר, המספר את כל השתלשלות הדברים (ספר 'נברשת' חלק ב דף מד עמוד ב):

בענין תינוק הנולד בערב שבת בין השמשות שאלתי (ט"ו טבת תרנה"א)⁴ להרב הגאון המפורסם עלי תבל מוהרש"ס⁵ שליט"א המורה הוראה לאשכנזים בירושלם עיר הקודש ת"ו (לעת עתה שנת תרנה"א) יותר מחמשים שנה, איך מורה הרב להלכה למעשה, אם אירע שתינוק נולד בערב שבת עם שקיעת החמה. והשיב הרב וזה לשונו:

אם התינוק נולד קודם זיג"ר י"ב⁶ שאנו מחשבין פה עיר הקודש, שהוא עוד קודם שקיעת החמה, פשיטא שהוא נימול בערב שבת. ואם נולד אחר כך, ועד עשרה דקים⁷ אחר זיג"ר י"ב, הוא נימול ביום א' כי נחשב לנולד בין השמשות ומפני ספק נימול לט'. ואם הוא נולד בבירור אחר עשרה דקים אחר זיג"ר י"ב הוא נימול ביום שבת קודש, אבל בשני תנאים: א'. שהמילדת דשם תהיה בקיאה ויודעת בבירור שלא יצא ראשו של תינוק מרחם אמו קודם עשרה דקים אחר זיג"ר י"ב, כי אם היה יצא ראשו אז הוא נידון כנולד בין השמשות ונימול לט'. ב'. צריכים גם לידיעת אלה ידיעה נכונה וברורה כל כמה דאפשר ע"י זיג"ר⁸ שהוא נכון ומכוון בהליכתו. עכ"ל.

גם שאלתי אותו אם שכיח הדבר הזה, והשיב הרב שאינו שכיח כל כך, כי בתוך כל ימי ישיבתו והוראתו פה עיר הקודש אירע לערך חמשה עשר פעמים. והוסיף עוד לאמר וזה לשונו:

ובכן אם יזדמן כן אשה הבאה לישיב על המשבר סמוך לערב הן בערב שבת או ערב יום טוב הן במוצאי שבת או יום טוב צריכים בעל האשה עם בני ביתו או שכניו להכין את עצמם בטוב ובדקדוק להשגיח בפרט על שני התנאים הנ"ל. עכ"ל.

4 =תרנ"ה [11 בינואר 1895 למניינם].

5 =מוריני הרב שמואל סלנט.

6 =שעה יב / שעה 12.

7 =דקות.

8 =שעון.

ונראה שהרב פסק כן על פי דעת הגר"א ז"ל שאחר שקיעת החמה מיד מתחיל בין השמשות⁹ רק לא הבנתי עוד הוראתו של עשרה דקים ולא יותר לשהיית בין השמשות (אבל באותו מעמד לא יכולתי עוד לשאול עבור זה, עד למחר ביום שבת קודש ט"ז טבת) ושאלתי שנית למה הרב מחשב רק עשרה דקים לספק יום ספק לילה לענין תינוק שנולד בין השמשות הרי זה דלא כמאן¹⁰. והשיב הרב וזה לשונו:

לעולם כרבי יהודה לענין שבת שג' רבעי מיל הוא שהיית בין השמשות, ולא קשיא, כי אני מחשב אפילו שבעה עשר דקים כדי שיהיו הג' רבעי מיל עולים אפילו להחשבון של הגר"א ז"ל אשר לשיטתו שיעור מיל הוא כ"ב דקים וחצי¹¹ אבל אני מתחיל לחשוב שבעה דקים שהם קודם כלות שעה י"ב מחמת שאז נעלמה מעינינו החמה לגמרי ממעל לכל בתי העיר הגבוהים. ואותן זיי"ן¹² דקים אני מצרף אותם אל העשרה דקים שהם אחר שעה י"ב. עכ"ל¹³.

ואמרתי אליו שלפי עניות דעתי הצירוף הזה אינו נכון. כי אלה השבעה דקים שהם קודם שעה י"ב צריך להיות נידון ליום ברור. חדא, לפי דברי הרב בעצמו שאמר לעיל אם נולד בערב שבת קודם זייג"ר י"ב פשיטא שנימול בערב שבת¹⁴, ועוד, בשביל שהשקיעה הלזו אשר אנו רואים ממעל לבתי העיר הגבוהים אינה מן החשבון של השקיעה כלל כידוע ומפורסם זה שרק ההרים הגבוהים שבמערב העיר והם קרובים אליה על כן הם מכסים את החמה מעינינו קודם הזמן השקיעה האמתית מתחת האופק הרחוק שהוא

9 ולא כשיטת רבינו תם.

10 כי הילוך 3/4 מיל צריך להיות או 13.5 או 16.8 או 18 דקות, לפי הדעות השונות בהילוך מיל, אבל אין אף דעה שהילוך 3/4 מיל הוא רק 10 דקות.

11 22.5 דקות.

12 =7.

13 כלומר: הגר"ש סלנט השיב שהוא מחשב 3/4 מיל לפי דעת הגר"א שהילוך מיל הוא 22.5 דקות, ולפיכך שלושת רבעי מיל הוא כ-17 דקות, אלא שהגר"ש סבר שיש לחשב את השקיעה ההלכתית לפי השקיעה הנראית מבלי להתעלם מהרים קרובים המסתירים את האופק המערבי, ומכיוון ששבע דקות לפני שעה י"ב השמש כבר אינה נראית מכל בתי העיר העתיקה, לפיכך יש לחשב את ה-17 דקות מ-7 דקות שלפני שעה י"ב ועד 10 דקות שלאחר שעה י"ב, סה"כ 17 דקות מהשקיעה ההלכתית.

14 כלומר: ברור שהדין הוא שתינוק שנולד ביום שישי לאחר השקיעה אין מלים אותו ביום שישי, ואם הגרש"ס מחשב את השקיעה ההלכתית 7 דקות לפני שעה י"ב, מדוע אמר שתינוק שנולד עד שעה י"ב פשיטא שנימול בערב שבת?

הים המערבי השייך עוד אל העיר הקדושה ירושלם ת"ו, לפי החשבון של נץ החמה (עיין החשבון בנברשת חלק א' נ"ו נ"ח), שכמו שבבוקר בשעת הזריחה אנו מחשבים את הזריחה מיד כשאנו רואים את הנקודה הראשונה עולה ממעל להאופק הרחוק מאוד מן העיר, ואם הוא דרך משל רחוק זי"ן שעות וזי"ן דקים - פירוש שהחמה שוהה כן ממקום זריחתה עד שתגיע ממעל לראשנו מכוון, דהיינו בחצי היום, צריכים לעומת זה גם לעת ערב לחשב את שקיעתה לא במוקדם אלא דוקא עד ששוקעת הנקודה האחרונה מתחת להאופק הרחוק, כדי שיהיה מכוון הריחוק של ערב כנגד הריחוק של בוקר, ולפי זה צריכים לחשב שהחמה תהיה שוהה מן חצי היום עד שתגיע לסוף אופק ומקום שקיעה של אותו היום גם כן זי"ן שעות וזי"ן דקים ואז שוקעת הנקודה האחרונה של עיגול החמה לתוך הים, ואז הוא סוף שעה י"ב, ומאז מתחיל זמן בין השמשות, ולא זי"ן דקים קודם לכן. ועוד, הא נראה לעין כל בחוש השמש בהבנין הגבוה לנגדנו בהר הזיתים¹⁵ עד ארבע דקים קודם סוף שעה י"ב, ואיך אפשר לחשב זי"ן¹⁶. ועוד קשה הלא הרב בעצמו מחשב תמיד את הזמן הנץ החמה במוקדם לערך חמישה דקים נגד החשבון הנץ שביארתי עתה. לפי זה איפכא מסתברא, שהיה צריך לחשב את הזמן השקיעה מאוחר יותר, דהיינו תמור¹⁷ חשבנו הנזכר שמתחיל לחשב זי"ן דקים קודם שעה י"ב לזמן בין השמשות, היה צריך לחשב איפכא ולהוסיף חמישה דקים אחר שעה י"ב על היום העבר, ואחר עבור החמישה דקים להתחיל לחשב זמן בין השמשות¹⁸, ואז היה מגיע תמור עשרה דקים אל עשרים ושנים דקים אחר שעה י"ב לפי חשבוננו לפי דעת הגר"א ז"ל. ושתק הרב והלך לו בפנים צהובות.

בחצי חודש שבט תרס"ב¹⁹ ציוה עלי הרב הגאון מוהר"ר אליה דוד²⁰ שליט"א אב בית דין דכאן לילך אל הרב הגאון מוהרש"ס שליט"א לשאול את פיו אם הוא מסכים לדבריי הנ"ל שהשבתי לו מאז או לא. וקריתי כל שקלא וטריא הנ"ל לפני הרב מוהרש"ס ביום א' כ"ה שבט, ואחר כלות הוויכוח נתן הוא לי

15 השמש משתקפת על המגדל של כנסיית העלייה הרוסית שעל הר הזיתים, שגובהו מעל 60 מטרים.

16 כלומר: ולכל היותר יש לחשב שהשקיעה היא שלוש דקות לפני השקיעה המישורית.

17 =תמורת/במקום.

18 כדי שחציו השני של היום יהיה שווה לחציו הראשון.

19 לאחר 7 שנים מהמעשה הקודם.

20 האדר"ת - הרב אליה דוד רבינוביץ-תאומים, רבה של ירושלים בסוף ימיו של הרש"ס.

רשות להוסיף על העשרה דקים הנ"ל שהם אחר זייג"ר י"ב עוד שנים עשר דקים, סך הכל עשרים ושנים דקים לאחר זייג"ר י"ב, יהיה כדי לצאת מספק לפי שדרך המילדת לשתוק מלומר מזל טוב עד אחר שראתה על האבנים אם בן הוא או בת, וזה נמשך זמן מה וכבר יצא ראשו ורובו של הוולד ונחשב כילוד בין השמשות, על כן צריכים להוסיף אחר השיעור הנ"ל.

עד כאן לשון הרב מוהרש"ס שציווה עלי בשמחה להשיב כן דבריו וסברתו להרב אב"ד מוהר"ר אליה דוד הנ"ל, אשר שלחני אליו.

סיכום והערות

1. מכיוון שהיה מתלמידי תלמידיו של הגר"א, הגר"ש סלנט פסק הלכה למעשה לעניין מילה במשך עשרות שנים כדעת הגר"א שאחר שיעור הילוך שלושת רבעי מיל לאחר שקיעת החמה [של שיטת הגאונים] מסתיים בין השמשות ומתחיל הלילה הגמור, אלא שהתנה זאת בידיעה מדויקת [על פי שעון מדויק] שאכן זמן יציאת ראשו של הוולד היה לאחר סוף הילוך שלושת רבעי מיל מהשקיעה.
2. הגר"ש סלנט סובר שלפי דעת הגר"א שיעור הילוך שלושת רבעי מיל הוא כ-17 דקות [ושיעור הילוך מיל הוא 22.5 דקות].
3. הגר"ש סלנט סבר שיש לחשב את השקיעה ההלכתית לפי השקיעה הנראית מהעיר מבלי להתעלם מהרים קרובים המסתירים את האופק המערבי, ולפיכך הורה שיש לחשב את סוף בין השמשות ותחילת הלילה הוודאי עשר דקות לאחר שעה י"ב, שהם 17 דקות לאחר השקיעה שלפי שיטתו.
4. כתוצאה מהחשש שאנשים לא יודעים בדיוק את זמן יציאת ראשו של הוולד, הגר"ש סלנט נתן לרב שפיצר ולרב אדר"ת רשות להוסיף בהוראה למעשה לציבור הרחב [שאינו בקי במדויק בזמן יציאת ראש הוולד] עוד 12 דקות על ה-10 דקות שלאחר שעה י"ב, כלומר: להורות לציבור שתינוק הנולד בליל שבת 22 דקות לאחר שעה י"ב, יש למולו בשבת הבאה [שהוא היום השמיני ללידה].
5. יש לדון מדוע הוסיף הגר"ש סלנט זמן רב כל כך - 12 דקות - כתוצאה מחשש זמן יציאת ראש הולד. ייתכן - אך לא מוכרח - לומר שבסופו של דבר, הגר"ש סלנט חשש לדעתו של הרב שפיצר שיש לחשב את השקיעה ההלכתית בניכוי הסתרות ההרים, ולכן יש לחשב מעיקר הדין 17 דקות לאחר שעה י"ב, ולא 17 דקות לאחר השקיעה המוקדמת כתוצאה מההסתרות. על כך הוסיף רק 5 דקות מחשש זמן יציאת ראש הולד, וכך הגיע ל 22 דקות לאחר שעה י"ב.
6. לא רק שהגר"ש סלנט הורה בעצמו לעניין מילה בשבת כפי דעת הגר"א בשיעור

בין השמשות, אלא שלפי הוראתו, גם הרב אליהו דוד רבינוביץ'-תאומים [האדר"ת] הורה כך למעשה.

7. ודאי שגם לפי הוראתו האחרונה של הגר"ש סלנט, במקרה שלמורה ההוראה ידוע בבירור [על פי שעון מדויק] שיציאת ראשו של הוולד הייתה 17 דקות לאחר השקיעה של ערב שבת, יש להורות למול את התינוק בשבת הבאה, אף שעדיין לא עברו 22 דקות מהשקיעה של ערב שבת.

8. עד כאן סוכמו הדברים הברורים, אך עדיין נותרה קשה הסתירה בדברי הגר"ש סלנט: אם הוא מחשב את השקיעה ההלכתית 7 דקות לפני שעה י"ב, מדוע אמר ש"תינוק שנולד עד שעה י"ב פשיטא שנימול בערב שבת"?

ועוד כמה הערות נוספות: לדעת הגר"א **השיעור של שלושת רבעי מיל הוא רק בתקופת ניסן ותשרי שהיום והלילה שווים**, אבל בקיץ ובחורף הזמן מתאחר בשיעורים שונים. האיחור הארוך ביותר [בתקופת תמוז] אינו מתאריך מעבר ל- 3 דקות, ולכן לשיטת הגר"א בכל ארץ ישראל ובכל ימות השנה כאשר חולפים 20 דקות מהשקיעה וודאי שהסתיים בין השמשות. בנוסף, לדעת הגר"א **השיעור של שלושת רבעי מיל נאמר רק לגבי אופק ארץ ישראל ובבל**, אך בארצות אחרות בין השמשות נמשך שיעורים שונים לחלוטין ויש לחשב את השיעור לכל מקום ומקום ולכל עונה מעונות השנה על פי שיטת 'מעלות' [כלומר: לפי מספר המעלות שהשמש נמצאת תחת האופק - שזה מבטא את מידת החשכה. ואין כאן המקום להאריך].

הגר"ש סלנט לא ניסה לבדוק האם רואים שלושה כוכבים בינוניים 17 דקות לאחר השקיעה, אלא סמך על דעת הגר"א ועל דברי הגמרא. בדורנו הוברר על ידי עדים נאמנים רבים ש- 17 דקות לאחר השקיעה המישורית בתקופת ניסן ותשרי ניתן לראות שלושה כוכבים בינוניים, ובתנאי שהצופה יודע לפני התצפית היכן ממוקמים שלושת הכוכבים [וגם בזה אין כאן המקום להאריך].

זכינו להבהיר את פסק ההלכה התמוה-לכאורה של הגר"ש סלנט זצ"ל רבה של ירושלים, פסק הלכה שיש לו השלכות אף לימינו.

המעין

בתוכן:

- 2 'מי בקיצו ומי לא בקיצו'... / העורך
- 4 מכתב ר"ש שקאפ זצ"ל לרא"ה זצ"ל
הוראתו של הגאון רבי שמואל סלנט זצ"ל בעניין סוף בין השמשות - מתי יש למול
5 תינוק שנולד ביום שישי לאחר שקיעת החמה? / הרב שמחה גרשון בורר ...
13 שופר גדול וקול דממה דקה - עיונים בעומק פיוט 'ונתנה תוקף' / הרב ישי אביעזר
'אכן חציר העם' - על הביטוי 'כחציר יבש וכציץ נובל' בפיוט 'ונתנה תוקף' /
16 שמואל (מולי) יסלזון
19 הדס מזרח - בעיה הלכתית שאינה קיימת / פרופ' זהר עמר
נטילת רשות מהרב כאשר התלמיד מתכוון לצאת מן העיר -
25 ישוב השגות הגר"א על הרמ"א / הרב דוד מצגר
31 'יורקמו' שר הברד / הרב צבי רון

הלכה ואקטואליה

- 34 הלכות מכוניות אוטונומיות / הרב איתן קופיאצקי
43 עוד על צום נשים מעוברות ביום הכיפורים / הרב אריה כץ; תגובה: הרב משה צוריאלי ..
51 נישואין עם גיורת / הרב אורי בצלאל פישר.....

זיכרון להולכים

- אגם שהיה למעיין נובע - לזכרו של החכם המופלא
רבי אברהם מאיר הכהן גלאנצר ז"ל / הרב רפאל שטרן 56
הרב דב קָר אליעזרוב זצ"ל ותפקידו כרב מחנה המעצר בלטרון / הרב אוריאל בנר 65

תגובות והערות

- הגירסה בסוגיית 'חרב הרי זה כחלל' וחכם שעדיף מנביא / הרב עזריה אריאל; עוד על
כשרות מוצרים שנוצרו מהנדסה גנטית ועל כשרות העופות החדשים / ד"ר ישעיהו
בראור; שיטות נוספות בהבנת הרמב"ם בעניין ה'כי' היווני / הרב יעקב סייג; עוד על
ה'כי' היווני לדעת הירושלמי והרמב"ם / הרב מרדכי עמנואל; תגובה למאמר על
הכלל 'מש"ה מוציא וכל"ב מכניס' / ד"ר דניאל לוי; תגובה לתגובה משה וולף; בעניין
ההיתר להתפלל בנוסח שונה ועל הפסיקה כאר"י ז"ל / יצחק חורי ואליהו ואזאנא;
עוד בעניין 'בדיבור אחד נאמרו' / הרב פרופ' שמעון אליעזר הלוי ספירו; פולמוס
74 תרגומים חדש / הרב יואל קטן

על ספרים וסופריהם

- פרקים בתולדות חייו של מרן החזון איש זצ"ל - עובדות על דיוקן / הרב איתם הנקין הי"ד
90 נתקבלו במערכת / הרב יואל קטן 102
ii תקציר המאמרים באנגלית

מכון שלמה אומן שע"י ישיבת שעלבים

בס"ד גיליון 223 • תשרי תשע"ח [נח, א]

מכון שלמה אומן
מכון מחקר תורני

המשתתפים בגיליון זה:

הרב ישי אביעזר, שטרן 15 קריית שמואל, חיפה 2634815. ybd320@gmail.com
הרב עזריה אריאל, הרב אריה בינה 21/4, ירושלים 9313312. azar@neto.net.il
הרב שמחה ג' בורר, רבי עקיבא 36, מודיעין עילית 7183836. simchabohrer@gmail.com
הרב אוריאל בנר, חטיבת הנגב 1/1, שדרות 8705937. baneruri@gmail.com
ד"ר ישעיהו בראור, שילה, ד"נ אפרים 4483000. barory@gmail.com
אליהו ואזאנא, ישיבת 'דרך חיים', שעלבים 9978400
משה וולף, נתן אלבז 18, פתח תקווה 4973638. moshew49@gmail.com
יצחק חורי, ישיבת 'דרך חיים', שעלבים 9978400
מולי סלזון, איגוד ישיבות ההסדר, המלך ג'ורג' 54, ירושלים 9426221. muli@hesder.org
הרב אריה כץ, מבוא חורון 9976500. adcatz@gmail.com
ד"ר דניאל לוי, הרב חיי טייב 50, ירושלים 9540552. danestlev@gmail.com
הרב דוד מצגר, בית וגן 20, ירושלים 9646330
הרב יעקב סייג, גינת אגוז 10, בית אל 2080200. tifart1@gmail.com
הרב פרופ' שמעון אליעזר ספירו, ניל"י 4, ירושלים 9254803. sperois@012.net.il
פרופ' זהר עמר, נוה צוף 7194500. amarzoh@gmail.com
הרב מרדכי עמנואל, ישמח ישראל 22/3, ביתר עילית 9055722. more@neto.net.il
הרב אורי בצלאל פישר, ישיבת כרם ביבנה, ד"נ אבטח 7985500. chaya.fisher@gmail.com
הרב משה צוריאלי, הלל 13, בני ברק 5153302. geula252@gmail.com
הרב איתן קופיאצקי, גד 7/8, בית שמש 9954518. ekupietzky@gmail.com
הרב יואל קטן, מכון שלמה אומן, שעלבים 9978400. wso@shaalvim.co.il
הרב צבי רון, ת"ד 164, נוה דניאל 9090900. zviqbq@gmail.com
הרב רפי שטרן, אלעזר דוד 4, גבעת שמואל 5403204. sternr111@gmail.com

* * *

המעין' - כתב עת היוצא לאור ע"י מכון שלמה אומן שע"י ישיבת שעלבים

מיסודו של 'מוסד יצחק ברויאר' שע"י פועלי אגודת ישראל

מייסד (תש"ג) ועורך: פרופ' מרדכי ב"ר יצחק ברויאר
עורך אחראי (תשכ"ד-תשס"ב): ר' יונה עמנואל
תנצב"ה

המערכת: ד"ר שמעון בולג, ירושלים | הרב שמעון שלמה גולדשמידט, אלון שבות

העורך: הרב יואל קטן, מכון שלמה אומן, ישיבת שעלבים 9978400

טל': 08-9276664; פקס: 9276664-1538; דואר אלקטרוני: wso@shaalvim.co.il

למינויים, וכן למינויים אלקטרוניים ללא תשלום, נא לפנות למכון שלמה אומן

© כל הזכויות שמורות

הגיליון הזה מתפרסם בקיצה של שנה מיוחדת במינה, עמוסה באופן מיוחד באירועים גדולים ומיוחדים עולמיים ובינלאומיים, והיא אף מסתיימת בסערות טבע שהיכו בעוצמה שלא נראתה מעולם, אולי כדי להזכיר לאומות המפותחות בעולם מי באמת 'בעל הבית'. בגיליון זה מעורבים ישן וחדש, עוד מכתב שמתפרסם לראשונה מאחד מגדולי הדור לראי"ה שמראה פעם נוספת את מעמדו בעיני חבריו, דיון בפסק הלכה של זקן-ההוראה ר"ש סלנט בעניין מילה בשבת אחרי לידה בבין השמשות, בירורי-עומק בפיוט 'ונתנה תוקף' הנ"ל, חידוש מציאותי-הלכתי מאת פרופ' זהר עמר: אין דבר כזה 'הדס כלאיים' ואין לחוש לתופעה זו כלל, בירור למדני על הלכה שכמעט שאינה מתקיימת בפועל - בקשת רשות מהרב לצאת מן העיר, וכן על שמו המיוחד של המלאך 'שר הברד' ומקורו. במדור הלכה ואקטואליה עוסקים תלמידי חכמים בשלושה נושאים שעומדים על הפרק: מה דינם של מכוניות אוטונומיות שעומדות להציף את כבישנו בשנים הקרובות ממש, וקיימים ספיקות רבים לגבי הגדרים ההלכתיים שלהן בענייני ב"א למקום וב"א לחברו; איך לפסוק למעשה למעובדות בריאות לגבי צום יום הכיפורים - האם מחקרים חדשים גילו משהו שלא ידענו קודם; והאם יש בעיה כלשהי בנישואין עם גיורת. במדור 'זיכרון להולכים' מתוארת דמותו המיוחדת, היחידאית, של הגאון המופלא הרב אג"ם, ומסופר על מעשיו הגדולים של הרב אליעזרוב זצ"ל, רבה של קטמון, בימים שלפני הקמת המדינה.

מדור התגובות מלא וגדוש בתגובות על מאמרים שהתפרסמו בגיליון הקודם: עוד על הפשט ה'אמיתי' בדן 'חרב הרי זה כחלל' וגילוי גירסה שכיוון אליה מדעתו אחד מגדולי ישראל כ'חכם העדיף מנביא'; על זיהוי העופות ועל הנדסה גנטית, כולל מכתב חשוב ומרגש שכתב הרב קלמן כהנא זצ"ל (שהיה בין השאר חבר מערכת 'המעין') כדי ליישב את ספיקותיו של אברך צעיר סביב נושא מדעי-רעיוני זה; המשך הבירורים סביב ה'כ' היווני והכלל הדקדוקי 'מש"ה מוציא וכל"ב מכניס'; עוד בעניין היתר שינוי הנוסח בתפילה; וביאור עובדתי-הלכתי על הפולמוס העכשווי בנושא עופות הפטם ותרגולי ברקיל.

החוברת מסתיימת במאמרו של ידידנו הבלתי נשכח, העילוי המופלא היקר הרב איתם הנקין זצ"ל הי"ד, שבימים האלו מלאו שנתיים לרציחתו עם אשתו הי"ד, ובו הוא דן בפרטים מסוימים בתולדות החזו"א זצ"ל ומתקן כדרכו טעויות נפוצות בתחום שבו היה חד בדרא, ועוד נשאו מאמרים מפרי ידיו לגיליונות הבאים של 'המעין'. ולבסוף, כרגיל, סקירות ספרים תורניים מאת העורך.

שנזכה כולנו לראיית הקץ המגולה בקרוב בימינו, שהרי כבר כלו כל הקיצים...
גמר חתימה טובה. י"ק.

HAMA`YAN

Table of Contents:

'Who Shall Come to a Timely End and Who to an Untimely End...' /	
The Editor	2
Letter to Rav A. I. haKohen Kook Z.T.L. / Rav Shimon Shkop Z.T.L.	4
Directive of the Eminent Rav Shmuel Salant Z.T.L. in the Matter of the End of Twilight – When Should a Child Born Friday After Sunset be Circumcised? / Rav Simcha Gershon Borer	5
The Great Trumpet [Shofar] and the 'Still Small Voice' – Studies in the Deep Meaning of the <i>Piyut 'Unetaneh Tokef'</i> / Rav Yishai Aviezer	13
'Surely the People is Grass' – On the Phrase 'Like the Grass That Withers and Like the Flower That Fades' in the <i>Piyut 'Unetaneh Tokef'</i> /	
Shmuel (Muli) Jesselson	16
Grafted Myrtle – A Halakhic Problem Which Does Not Exist /	
Prof. Zohar Amar	19
Requesting Permission from the Rav When the Student Intends to Leave the City – Resolving Objections of the Gra [Elijah of Vilna] to the Rema [Isserlis] / Rav David Metzger	25
Yurkemo, Prince of Hail / Rav Zvi Ron	31
Halakha and Contemporary Developments	
Halakhot of Autonomous Vehicles / Rav Eitan Kupietzky	34
More on Pregnant Women Fasting on Yom Kippur /	
Rav Aryeh Katz; rejoinder, Rav Moshe Zuriel	43
Marriage with a Convert [<i>Giyyoret</i>] / Rav Ori Bezael Fisher	51
Memorials	
The Lake Which Became a Fountain – In Memory of the Phenomenal Sage Rav Avraham Meir haCohen Glanzer Z.L. / Rav Raphael Stern	56
Rav Dov Ber Eliezerov Z.T.L. and his Role as Chaplain of the Internment Camp in Latrun / Rav Uriel Banner	65
Responses and Comments	
The Wording in the Topics of 'the Sword [Defiles] Like the Corpse' and a Wise Man Who is Superior to a Prophet / Rav Azariah Ariel ; Further on the Kashrut of Products Produced Through Genetic Engineering and Kashrut of Newly Discovered Species of Fowl / Dr. Yeshayahu Baror ; Additional Approaches in Understanding Maimonides in the Matter of the Greek Letter 'Ki' / Rav Yaakov Sayag ; More on the Greek Letter 'Ki' in the Opinion of the Jerusalem Talmud [<i>Yerushalmi</i>] and Maimonides / Rav Mordechai Emanuel ; Response to the Article on 'Moshe Brings Out And Caleb Brings In' / Dr. Daniel Levi; rejoinder, Moshe Wolf ; In the Matter of Permission to Pray in a Different Rite and of Ruling in Accord with the <i>ARI Z.L.</i> / Yitzchak Huri and Eliyahu Wazana ; Further in the Matter of 'In a Single Utterance' / Rav Prof. Shubert Spero ; New Fowl Debate / Rav Yoel Catane	74
On Books and their Authors	
Chapters in the History of the Life of Our Teacher the Hazon Ish Z.T.L. – Setting the Facts Straight / Rav Eitam Henkin H.Y.D.	90
Received by the Editorial Board	102

Survey of This Issue

This issue opens with a letter published for the first time from manuscript from the leading Rosh Yeshiva [Dean] of Europe before the Shoah Rav Shimon Shkop written in 1925, in which his love and respect for Rav Kook are evident. Next Rav Borer of Modiin Illit (Kiryat Sefer) explains the opinion of the Rav of Jerusalem, Rav Shmuel Salant *Z.T.L.* in determining the time of twilight in Jerusalem which is surrounded by hills Two brief articles clarify elements of the entrancing *piyut* '*Unetaneh Tokef*' [liturgical poem recited on Rosh Hashana and Yom Kipur] and Prof. Amar presents convincing arguments that there is no such thing as a 'grafted myrtle', and that the concerns of later authorities in this regard contradict agricultural reality. Rav Metzger, a Jerusalem rabbinic scholar, explains in depth the need for a student to take leave of his teacher before leaving the city, in the course of his explanations resolving several difficult objections of the Gra [Elijah of Vilna] to the Rema [Moses Isserles] and Rav Ron attempts to elucidate the source of the curious given name of the Prince of Hail mentioned in the midrash.

In the area of Halakha and Contemporary Developments, Rav Kupietzky, communal Rav and author of many fine articles, examines the soon-to-be-realized phenomenon of autonomous vehicles and the halakhic questions it will raise – who is responsible for damages, what are the rules for using them on Shabbat and Yom Tov, according to which ethical principles should their reactions be programmed, and more – theoretical questions now which will need practical answers soon. Rav Zuriel, former Spiritual Advisor [*mashgiach*] at Yeshivat Shaalvim and Rav Aryeh Katz, Rav at the Puah Institute and formerly a student at Yeshivat Shaalvim, discuss whether there is room to change the way halakhah views pregnant women fasting on Yom Kippur in the wake of recent studies, and Rav Fisher of Kerem b'Yavneh clarifies the socio-halakhic standing of the female convert [*Giyoret*].

Among the Memorials, Rav Rafi Stern of the Bar Ilan Beit Midrash for Men (Kollel) eulogizes the unique eminent Rav Glazer of Antwerp who recently passed away, and Rav Banner of Sderot describes the singular character of Rav Eliezerov, Rav of Katamon, Jerusalem, on the recent completion of twenty years since his passing.

Many responses and comments are offered in this issue. They deal with the innovative suggestion of Rav Azariah Ariel in the previous issue that the rule of 'the Sword [Defiles] Like the Corpse' is not what we think; Dr. Schneller presents a letter of Rav Kalman Kahane *Z.T.L* in the matter of how we relate to genetically engineered fowl, attempts to outline accepted methods of engineering, and explains the views of those who permit eating turkey. There are other discussions here in the matter of the Greek 'ki' and in the matter of the '**Moshe** Brings Out **And Caleb** Brings In' rule; on permission to change prayer customs; and on the plain sense of 'In a Single Utterance'. The editor concludes the response section with a précis of the current ornithological debate regarding the standard broiler and the Braekel.

The issue ends with an essay of our beloved, unforgettable Rav Eitam Henkin *H.Y.D.* who corrects several widely accepted errors in the history of the life of the Hazon Ish [Rav Avraham Yesha`ya Karelitz] and finally the regular section about Books Received by the Editorial Board.

The editors of *HaMa'yan* bless all readers of this issue with all the blessings of a good, successful year, in which all the desires of our hearts will be accepted for our benefit.

Y. C.